

Marek Król
(Błaszki)

LUDNOŚĆ ŻYDOWSKA W BŁASZKACH I JEJ GŁÓWNE ŹRÓDŁA UTRZYMANIA DO 1864 R.

Błaszki to niewielkie miasteczko położone na przecięciu ważnego szlaku handlowego łączącego Sieradz z Kaliszem, z rozwidleniem dróg w kierunku Warty, Złoczewa, Dobrej i Grabowa nad Prosną. Początki miasta sięgają XIV w. W XVII w. w okresie przedrozbiorowym Błaszki wchodziły w skład województwa sieradzkiego i należały do potężnej w Sieradzkim rodziny Radoszewskich. Przez cały omawiany okres Błaszki były miastem prywatnym, w którym obowiązywało prawo dominialne, a ludność zobowiązana była do świadczeń na rzecz dziedzica i państwa. W tym czasie większość miast Rzeczypospolitej należała do kategorii miast prywatnych, których właścicielami, poza dziedzicami, były także zakony¹. Rzemieślnicy i kupcy za możliwość prowadzenia działalności handlowej lub rzemieślniczej wnosili ustalone przez dominium opłaty. Obowiązywał w nich również przymus propinacyjny i młyński².

Pierwsza wzmianka o istnieniu społeczności żydowskiej w Błaszках pochodzi z 1717 r., a więc z okresu, kiedy podniesiono podatek pogłówny o 100%, i zawiera informacje o wysokości opłacanego tegoż podatku przez Żydów w wysokości 620 zł rocznie³. Miasto ówczesnie zamieszkiwali prawie sami sukiennicy, a rządziło się prawem magdeburskim⁴. Podobnie jak w całym ówczesnym województwie sieradzkim, gdzie Żydzi stanowili znaczną część społeczności miast, w XVIII w. w Błaszках również nastąpił proces osiedlania się ludności żydowskiej, która, choć zaangażowana w działalność pomocniczą w szlacheckim monopolu propinacyjnym poprzez prowadzenie karczm, szynków, gorzelnii, piwiarni i winiarni, nie posiadała jednak praw podobnych do mieszczaństwa chrześcijańskiego⁵. Błaszki jako niewielkie miasteczko, otoczone ze wszystkich stron wioskami należącymi do dominium, zaczęło spełniać rolę dostarczyciela artykułów przemysłowych dla sąsiednich wsi, a jednocześnie stanowiło głównego odbiorcę

¹ A. Eisenbach, *Z dziejów ludności żydowskiej w Polsce w XVIII i XIX w.*, Warszawa 1983, s. 27–28.

² Tenże, *Emancypacja Żydów na ziemiach polskich 1785–1870*, Warszawa 1988, s. 33.

³ Biblioteka PAU w Krakowie, Województwo sieradzkie, 473, p. 14a.

⁴ Tamże.

⁵ A. Eisenbach, *Emancypacja Żydów...*, s. 39–40.

produktów rolnych. W tej wymianie handlowej znaczną rolę odgrywali rzemieślnicy i kupcy żydowscy⁶. Bardziej dynamiczny rozwój Błaszek nastąpił w połowie XVIII w. i został zapoczątkowany przejściem miasteczka przez rodzinę Lipskich, właścicieli Kazimierza Biskupiego. Związani z Wielkopolską nowi właściciele Błaszek starali się naśladować dobre tamtejsze wzorce, które zezwalały Żydom na działalność w rzemiośle i fabrykach⁷. Lipscy pozwalali na osiedlanie się Żydów w Błaszczach, choć musieli przeciwstawić się próbie usunięcia ich z miasteczka, jaką podjął ksiądz wizytator Wyczółkowski, który nakazywał zamknięcie handlu w święta i niedziele, zakazywał budowy nowej bożnicy i wytyczył odległość, w jakiej miały znajdować się szynki i zajazdy żydowskie w stosunku do błaszczowskiego kościoła (najmniej 200 kroków). Wiązało się to z ogólną tendencją wśród duchowieństwa w Polsce przedrozbiorowej, które starało się Żydów z miast wypędzić⁸. Najpierw Jan, później Ignacy Lipski dokonali wielu zmian urbanistycznych, zakończonych regulacją głównych placów i ulic przez ostatniego z rodu gen. Józefa Lipskiego⁹. Wtedy też ukształtował się dzisiejszy kształt miasteczka, z centralnie usytuowanym dużym prostokątnym rynkiem, przeciętym na połowę drogą łączącą Sieradz z Kaliszem (Rynek Górny i Rynek Dolny)¹⁰. Zachodnia część tego placu została nabyta przez Ignacego Lipskiego w 1779 r. od miejscowego proboszcza Błażeja Niwickiego, w zamian za pola i łąki we wschodniej części Błaszek, zwanej Lubanowem. Zachodnia część rynku błaszczowskiego stała się właśnie miejscem zamieszkania dla nowoprzybyłych do miasta Żydów. Lipscy wybudowali wokół rynku drewniane domy, które wydzierżawiali nowoprzybyłym rzemieślnikom i kupcom. W tym miejscu usytuowana została także pierwsza w Błaszczach bożnica, a na północny zachód od niej pierwszy żydowski cmentarz. Dokonana przez Lipskich regulacja miasta spowodowała, że odtąd Błaszki, pod względem zabudowy i rozplanowania zaczęły się wyróżniać spośród innych okolicznych miasteczek. Wiadomo, że już w połowie XVIII w., kiedy Lipscy zaczęli swoją działalność w Błaszczach, zamieszkiwało tutaj ok. 30 rodzin żydowskich¹¹. W 1764 r. liczba błaszczowskich Żydów wzrosła do 247. Wraz ze wzrostem liczby ludności, także wyznania mojżeszowego, Błaszki uniknęły próby likwidacji małych ośrodków miejskich, które podejmowały władze zaborcze¹². Liczba

⁶ Tamże, s. 39.

⁷ W. Smoleński, *Stan i sprawa Żydów polskich w XVIII w.*, Warszawa 1876, s. 17.

⁸ Tamże, s. 22.

⁹ Regulacje te wymusiły częściowo dwa ogromne pożary, które na skutek panującej w 1787 i 1791 r. suszy spustoszyły znaczną część Błaszek wraz z niewykończonym jeszcze kościołem. Zob.: F. Buchalski, *Błaszki*, Kalisz 1934, s. 14–15; S. Andrzejewski, *Historia miast polskich*, Wrocław 1977, s. 211.

¹⁰ M. Kulesza, *Pierwotne rozplanowanie miast obecnego województwa sieradzkiego w okresie przedrozbiorowym*, „Rocznik Łódzki”, t. XLIII, 1996, s. 86.

¹¹ Z. Kuchowicz, *Warunki zdrowotne wsi i miasteczek woj. łęczyckiego i sieradzkiego w XVIII w.*, Łódź 1961, s. 82.

¹² Z. Libiszowska, *Stan gospodarczy ziemi łęczyckiej i sieradzkiej w końcu XVIII w. w świetle*

Żydów w Błaszczach w ostatnich dziesięcioleciach XVIII w. może być niepełna, ponieważ Żydzi starali się ukrywać faktyczną liczbę swoich współbraci, aby uchronić ich od opłaty pogłównego¹³. Liczba Żydów w Błaszczach w tym okresie byłaby także nieco większa, jednak w 1763 r. kilkunastu starozakonnych zostało wypędzonych przez właściciela z miasta za udział w najeździe na młyn w Tłomackiej Wsi oraz zamordowanie i spalenie „katolickich osób”¹⁴. Rozpoczęty w tym okresie proces znacznego osadnictwa ludności żydowskiej na terenie Błaszek będzie trwał nieprzerwanie przez cały wiek XIX. Jego kres nastąpił w grudniu 1939 r., kiedy Niemcy wywieźli wszystkich błaszczowskich Żydów z miasta, a żaden z nich po wojnie tutaj nie powrócił.

W wyniku zmian administracyjnych po II rozbiorze Błaszki zostały włączone do powiatu warkiego, który z kolei stanowił element składowy departamentu kaliskiego we wchodzącej w skład zaboru pruskiego prowincji Prusy Południowe¹⁵. W 1793 r., kiedy Błaszki zostały zajęte przez Prusy, miasto liczyło 269 Żydów, a w miasteczku znajdowały się zaledwie 42 domy, (w 1790 było ich 44¹⁶). Władze pruskie skierowały znaczny wysiłek na roztoczenie nad Żydami ścisłej kontroli, czemu miał służyć tzw. *General – Juden – Reglement für Süd- und Neu-Ostpreussen*, wydany w Berlinie w 1797 r. Statut ten ograniczał przede wszystkim liczbę biedoty żydowskiej, nie przynoszącej skarbowi dochodów, którą zmuszano do opuszczenia granic państwa pruskiego. Pozostać na tych terenach mogli tylko ci Żydzi, którzy tutaj mieszkali i dysponowali środkami do utrzymania się i wyżywienia, oraz otrzymali listy ochronne, potwierdzające jego status prawny¹⁷. Ograniczono prawo zawierania małżeństw, stworzono więc praktycznie z Żydów oddzielny stan, którego członków nie dopuszczano do pełni praw obywatelskich. Ponadto Statut określał rodzaje profesji, przeznaczone dla Żydów: handel, rzemiosło, rolnictwo, hodowla bydła, furmaństwo i praca najemna¹⁸. Zabroniono Żydom uprawiania lichwy, handlu obnośnego i domokrażnego oraz dawania na kredyt piwa i gorzałki¹⁹. W dniu 6 lutego 1802 r., mocą deklaracji rządu berlińskiego, zostały zniesione wszystkie feudalne przywileje miast i cechów, choć nie przyznano jeszcze wtedy Żydom równych praw z innymi mieszkańcami miast²⁰.

opisów Holschego, „Rocznik Łódzki”, t. I, 1958, s. 173.

¹³ W. Smoleński, *Stan i sprawa...*, s. 19.

¹⁴ J. Kobierzycki, *Przyczynki do dziejów Ziemi Sieradzkiej*, cz. I, s. 100.

¹⁵ J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793–1806. Studium historyczno-prawne*, Wrocław 1957, s. 48–49.

¹⁶ *Statystyka dymów i podymnego exalucji Sieradz pow. sieradzkiego i szadkowskiego z raty marcowej w r. 1790*, Drukarnia Skarbowa w Warszawie, s. 1.

¹⁷ L. Ziątkowski, *Między niemożliwym a koniecznym. Reformy państwa pruskiego w końcu XVIII i na początku XIX wieku, a proces równouprawnienia Żydów ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji na Śląsku*, Wrocław 2007, s. 47.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ H. Marcinkowska, *Miasteczko w kolorze niebieskim*, Błaszki 2001, s. 16–17.

²⁰ W. Puś, *Żydzi w Łodzi w latach zaborów 1793–1914*, Łódź 2003, s. 12.

Prawo przynależności do korporacji rzemieślniczych i handlowych uzyskali Żydzi na mocy kolejnej deklaracji rządu w Berlinie w dniu 8 lutego 1806 r.²¹ W wyniku zmian prawnych, dokonywanych w okresie zaboru pruskiego, mimo niewielkiego wzrostu liczby ludności w Błazkach, odsetek mieszkańców pochodzenia żydowskiego uległ pewnemu obniżeniu. Zmiany w liczbie ludności pochodzenia żydowskiego w Błazkach do 1864 r. charakteryzuje tabela 1.

Tabela 1

Ludność żydowska w Błazkach w latach 1764–1864

Rok	Liczba ludności ogółem	W tym Żydów	Wskaźnik w %	Uwagi
1764	500	247	49	Liczbę ludności ogółem podano w przybliżeniu
1793	472	269	57	
1808	519	259	50	
1810	480	214	45	
1811	643	319	50	
1820	1107	652	59	
1822	1255	755	60	
1827	1636	871	53	
1835	1904	900	47	Liczba szacunkowa
1846	2962	1529	52	
1847	2974	1490	50	
1848	2930	1598	54	
1849	2874	1449	50	
1857	2865	1667	58	
1858	2806	1653	59	
1859	2854	1694	59	
1860	2854	1694	59	
1861	2917	1761	60	
1864	2986	1801	60	

Źródło: Archiwum Państwowe w Kaliszu (dalej: APK), NPK, 393; APK, NPK, 635; H. Grossman, *Struktura społeczna i gospodarcza Księstwa Warszawskiego*, Warszawa 1925, s. 92.

²¹ Tamże.

Po utworzeniu Księstwa Warszawskiego utrzymywał się w Błaszczach odsetek ludności żydowskiej na poziomie ok. 50%, choć w tym okresie władze Księstwa prowadziły politykę pozbawiającą Żydów praw politycznych i obywatelskich, ograniczającą działalność gospodarczą, utrudniającą mobilność terytorialną i społeczną i obciążającą ją dodatkowymi obciążeniami podatkowymi²². Dekretem z 17 października 1808 r. odebrano ludności żydowskiej na okres 10 lat prawa polityczne i obywatelskie²³. Utrzymujący się stały odsetek ludności żydowskiej w Błaszczach świadczy o tym, że wraz ze stałym wzrostem liczby mieszkańców Błaszczek wzrastała także populacja Żydów. Pewne zachwianie tego procesu miało miejsce w okresie wojen napoleońskich, kiedy miasto zostało dwukrotnie grabione i spustoszone przez Francuzów; pierwszy raz, gdy wkraczali na teren Księstwa, drugi, gdy wracali spod Moskwy i nastąpiło załamanie się koniunktury w Błaszczach. Wtedy liczba ludności żydowskiej uległa niewielkiemu zmniejszeniu. Wiązało się to z zamarciem handlu i rzemiosła. Część kupców i rzemieślników wyjechała z miasta, pozostawiając opuszczone kramy, jatki i warsztaty. Na dodatek wkraczające do miasta wojska rosyjskie przyniosły ze sobą choroby, które zdziesiątkowały ludność i powodowały pomór bydła²⁴. Natomiast ludność żydowską ominął pobór do armii, gdyż Żydzi opłacali roczną opłatę ryczałtową do skarbu państwa, w zamian za zwolnienie od służby wojskowej²⁵. Każdy mężczyzna pochodzenia żydowskiego między czternastym a sześćdziesiątym rokiem życia był zobowiązany do złożenia takiej właśnie opłaty²⁶.

Jednak po 1815 r., kiedy Błaszki weszły w skład zaboru rosyjskiego, nastąpił dalszy szybki wzrost ludności żydowskiej. Mimo, że większość miasteczek tego okresu miała charakter na poły rolniczy, gdzie mieszkańcy w znacznej mierze utrzymywali się z roli lub uprawa ziemi stanowiła dodatkowe źródło dochodu, to w Błaszczach proceder ten występował dość rzadko, a ludności żydowskiej nie dotyczył wcale. Powyższa tabela 1 wskazuje, że Żydzi stanowili w poszczególnych latach omawianego okresu połowę obywateli miasta, a w latach 60. XIX w. wskaźnik ten wzrósł nawet do 60%. Należy stwierdzić, że przy istnieniu w miasteczku dość znacznej mniejszości niemieckiej, Żydzi stanowili przez cały omawiany okres dominującą grupę społeczną pod względem liczebności na terenie Błaszczek²⁷.

Jak już wspomniano, w pierwszych latach zaborów cechą charakterystyczną Błaszczek stał się znaczny udział w ogólnej liczbie ludności miasteczka, przedstawicieli religii mojżeszowej. Błaszki wyróżniały się pod tym względem na tle innych

²² A. Eisenbach, *Mobilność terytorialna ludności żydowskiej w Królestwie Polskim*, [w:] *Spoleczeństwo Królestwa Polskiego*, t. 2, Warszawa 1966, s. 177–316.

²³ W. Puś, *Żydzi w Łodzi...*, s. 13.

²⁴ Milczarek, *dz. cyt.*, s. 16.

²⁵ A. Eisenbach, *Emancypacja Żydów...*, s. 268.

²⁶ L. Ziátkowski, *Między niemożliwym a koniecznym...*, s. 48.

²⁷ W 1864 r. w Błaszczach zamieszkiwało 234 Niemców. Zob.: APK, NPK, 399.

okolicznych miast i miasteczek, które po 1815 r., w wyniku włączenia ich w skład województwa kaliskiego, wspólnie z Błaszki weszły w skład powiatu kaliskiego, należącego po Kongresie Wiedeńskim do Królestwa Polskiego (tabela 2).

Tabela 2

Ludność żydowska niektórych miast departamentu kaliskiego w latach 1793–1811

Nazwa miasta	Rok 1793			Rok 1811		
	Ludność ogółem	W tym Żydów	%	Ludność ogółem	W tym Żydów	%
Błaszki	472	269	57	643	319	50
Kalisz	3881	1706	44	7256	2276	31
Chocz	491	–	0	912	90	10
Opatówek	209	–	0	406	–	0
Koźminek	342	21	6	737	118	16
Stawiszyn	732	97	13	1054	178	17
Iwanowice	616	23	4	680	55	8
Staw ²⁸	239	4	1,5	374	–	0

Źródło: APK, NPK, 635.

Jak wynika z powyższych wskazań, pośród okolicznych miasteczek i miast, Błaszki stanowiły osadę o przeważającej liczbie ludności żydowskiej. Tendencja ta utrzymywała się przez cały okres zaborów. Charakterystyczne jest, że leżące w bliskiej odległości od Błazek niewielkie miasteczko Iwanowice posiadało bardzo niski wskaźnik liczby Żydów pośród mieszczan – 8%, a odległy o 20 km Opatówek, czy pobliski Staw nie posiadały w ogóle ludności żydowskiej. Należy jednak nadmienić, że poza Błaszki i Stawem, wszystkie umieszczone w tabeli miasta należały przed okresem rozbiorów do województwa kaliskiego, gdzie ogólny udział Żydów w strukturze społecznej był bardzo niski i wynosił 2%²⁹. Rozwój liczebny społeczności żydowskiej, trwający nieprzerwanie od początku XVIII w., uległ niewielkiemu zahamowaniu w latach 1847–1849, co mogło być spowodowane skutkami kryzysu rolnego, który rozpoczął się w latach 1845–1846, a który został zapoczątkowany ogólnoeuropejską klęską neuro-

²⁸ Staw był przed rozbiorami częścią województwa sieradzkiego. Zob.: M. Wisińska, *Ruch mieszczański w Sieradzkim w okresie Sejmu Wielkiego*, „Rocznik Łódzki”, t. XXII, 1978, s. 46.

²⁹ A. Eisenbach, *Z dziejów ludności żydowskiej...*, s. 17.

dzaju zbóż i następującą po niej zarazą ziemniaczaną³⁰. Ludność Błaszek, a więc także i Żydzi, zmuszeni byli w tym okresie do korzystania z pomocy władz miasta i zamożniejszych mieszczan. Brakowało żywności i opału, wzrastała śmiertelność. Ludzie w całym powiecie kaliskim zmuszeni byli żywić się chwastami, pokrzywami, jagodami, grzybami lub niedojrzałym zbożem³¹. Sytuacja ogólna była na tyle poważna, że w dniu 1/13 stycznia 1846 r. ukazało się obwieszczenie Gubernatora Cywilnego Warszawskiego, którego jednym z celów było zakazanie wywozu poza granice kraju

żyta, jęczmienia, mąki, gryki, grochu, owsa, kartofli, siana i słomy, a obok tego dozwolone jest wpuszczanie pomienionych artykułów z zagranicy do kraju z uwolnieniem od opłaty celnej i drogowej³².

W ten sposób władze chciały uniknąć klęski głodowej i zapobiec spekulacjom cenowym. Przy ówczesnych cenach eksport lub nawet przemysł były bowiem bardzo opłacalne. 26 marca / 17 kwietnia tego roku burmistrz Błaszek Latosiński poinformował Naczelnika Powiatu Kaliskiego, że „obwieszczenie gubernatora zakomunikowano... w bóżnicy tutejszej, które na dowód Dozór Bóżniczy poświadczyl”³³.

W połowie wieku znaczna część handlu błaszczowskiego znajdowała się w rękach kupiectwa żydowskiego. Nie dziwi wobec tego fakt odczytywania zarządzenia gubernatora w świątyni żydowskiej i potwierdzenie tegoż przez przywódców tejże społeczności w miasteczku. Jednocześnie w tym samym obwieszczeniu władze guberni wskazywały na brak środków ze strony państwa na pomoc najbardziej potrzebującym, wskazując pracowitość i oszczędność w szafowaniu posiadanymi zapasami jako szansę na uniknięcie głodu, tłumacząc dalej, że innych środków na pomoc głodującej ludności nie mają. Sytuację pogarszał wtedy fakt niedoboru ziemniaków, co powodowało z kolei spadek pogłowia trzody chlewnej. Mimo działalności władz, w 1847 r. znacznie wzrosły ceny podstawowych artykułów żywnościowych. Na przednówku tego roku żyto w pobliskim Kaliszu zdrożało o 46%, kartofle o 62%³⁴.

Nędza dotykała już klasę wyrobników i całe żydostwo po wszystkich miasteczkach tak dalece, że wiele chorób i śmiertelność zwiększona i niedostatek żywności pochodzi³⁵.

³⁰ G. Missalowa, *Kryzys 1847–1848 roku w Łodzi i Okręgu Łódzkim*, „Rocznik Łódzki”, t. I, 1958, s. 179.

³¹ S. Bukowski, *Lata klęsk i głodu. Z badań nad położeniem ludności Królestwa Polskiego w połowie XIX w.*, „Rocznik Łódzki”, t. XV, 1971, s. 249–250.

³² APK, NPK, 334.

³³ Tamże.

³⁴ G. Missalowa, *Kryzys 1847–1848...*, s. 186.

³⁵ Tamże, s. 185.

Wraz z niedoborem artykułów spożywczych, na ryku występowały także niedobory drewna, co utrudniało, szczególnie najbiedniejszej części ludności przetrwanie kolejnych zim³⁶. Efektem działania tych czynników mogła być wzrastająca śmiertelność wśród ludności żydowskiej w Błaszczach w niektórych latach okresu pomiędzy 1845 a 1852 rokiem. W latach 1848, 1849 i 1852 nastąpiła dość znaczna przewaga zgonów nad urodzeniami. W 1848 r. urodziło się 63 a zmarło 120 Żydów, podobne zjawisko wystąpiło w roku następnym, kiedy to na świat przyszło 83 a zmarło 110 przedstawicieli starozakonnych. Także w 1852 r. urodziło się 88 a zmarło 167 mieszkańców Błaszczek narodowości żydowskiej. Na to niekorzystne zjawisko miała także wpływ epidemia cholery³⁷, która powtórzyła się jeszcze raz w Błaszczach w 1856 r. Podobne nawroty epidemii dotyczyły całego powiatu kaliski w 1848 r. oraz corocznie w okresie od 1852 do 1856 r.³⁸ Także wzrost śmiertelności w przypadku kryzysów w rolnictwie i epidemii wśród ludności był wtedy zjawiskiem powszechnym³⁹. Należy dodać, że śmiertelność wśród Żydów w tym okresie była wyższa niż wśród chrześcijan, ponieważ odmawiali oni z pobudek religijnych przyjmowania środków farmakologicznych⁴⁰. Występujący w 1856 r. znaczny wzrost cen na artykuły konsumpcyjne, połączony z nawrotem epidemii spowodował dla starozakonnych tak straszną nędzę, że nie starczało pomocy ze strony pozostałych mieszkańców miasta. Oszacowano wtedy liczbę najbardziej potrzebujących pomocy Żydów w Błaszczach na 196 osób⁴¹. Jednocześnie wielkim utrudnieniem był brak lekarza w mieście, opiekę nad chorymi sprawował jedynie starszy felczer Jakób Lewkowicz i młodszy felczer Berek Sztajn, którzy dodatkowo obsługiwali sąsiednie miasteczka: Staw i Iwanowice oraz okoliczne wioski. W latach, kiedy mieszkańców nie dotykał głód ani choroby zakaźne, liczba urodzeń wśród ludności żydowskiej najczęściej znacznie przewyższała liczbę zgonów. Należy zwrócić także uwagę na znaczny spadek liczby ślubów w okresie narastającego kryzysu w latach 1847–1848. Fakt ten mógł być spowodowany brakiem żywności, wzrostem zachorowań, i obawą przed tym, co może przynieść rok następny. Już w 1848 r., mimo pewnego spadku liczby ludności żydowskiej, w Błaszczach zanotowano wzrost ślubów o 90% w stosunku do roku 1846, a w 1850 r. wzrost ten wyniósł 154%. Jednocześnie należy zaznaczyć,

³⁶ Tamże, s. 187.

³⁷ M. Sikorska-Kowalska, *Gmina żydowska w Konstanczynie*, „Studia z Historii Społeczno – Gospodarczej XIX i XX wieku”, red. W. Puś, t. 5, 2006, s. 175.

³⁸ J. Śmiałowski, *Tendencje rozwojowe gospodarki folwarcznej w powiecie kaliskim w latach 1840–1863*, „Rocznik Łódzki”, t. IX, 1964, s. 43.

³⁹ W powiecie sieradzkim i wieluńskim w 1847 r. śmiertelność wzrosła o 220%. Zob.: G. Misłowa, *Studia nad powstaniem Łódzkiego Okręgu Przemysłowego 1815–1870*, t. 1, Warszawa 1957, s. 188.

⁴⁰ A. Chwałba, *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2000, s. 41–42.

⁴¹ APK, NPK, 456.

że w omawianym przedziale czasowym 1846–1852 zanotowano wśród małżeństw żydowskich tylko 2 rozwody. Dokładną statystykę demograficzną tego okresu ilustruje tabela 3.

Tabela 3

Zmiany demograficzne wśród ludności żydowskiej w Błaszczach w latach 1845–1852

Rok	Liczba Żydów z podziałem na płeć		Urodzenia		Zgony		Liczba ślubów	Liczba rozwodów
	M	K	M	K	M	K		
1845	737	719	32	37	6	10	–	
1846	762	767	39	29	11	19	21	
1847	743	747	46	35	27	36	14	
1848	789	809	28	35	67	53	11	
1849	718	731	45	38	58	52	21	
1850	832	824	43	38	21	9	28	
1851	838	854	42	37	20	10	24	2
1852	839	847	43	45	81	86	21	

Źródło: *Wykazy ludności żydowskiej w miastach powiatu kaliskiego za lata 1845–1852*, APK, NPK, 407.

Należy dodać, że zmiany w liczbie ludności żydowskiej na terenie Błaszczek nie wynikały tylko ze zwiększonego przyrostu naturalnego. Miasteczko było w omawianym okresie celem wewnętrznej migracji wielu rzemieślników i kupców pochodzenia żydowskiego, którzy tutaj znajdowali miejsce do założenia własnego warsztatu lub kramu. W połowie XIX w. wielu błaszczowskich Żydów wskazywało jako miejsce swojego urodzenia różne wsie i miasta z terenu Królestwa Polskiego, czasami nawet dość odległe. Zamieszkujący Błaszki w 1846 r. Żydzi wskazywali jako miejsce swojego urodzenia następujące miejscowości: Działoszyn, Maków, Dobra, Ostrów Wielkopolski, Piotrków, Warta, Krzepice, Łęczyca, Pyzdry, Burzenin, Sieradz, Łask, Lutomiersk, Koło, Koźłatków, Płock, Grabów nad Prosną. Niektórzy z nich osiedlali się w Błaszczach, przybywając z sąsiednich

wiosek: Kalinowej, Kamiennej, Krowicy⁴². Jednocześnie zapewne istniał proceder emigracji Żydów z Błazsek, których przyciągała szybko rozwijająca się Łódź.

Jak wspomniano powyżej, głównym zajęciem ludności Błazsek był handel. Jarmarki, na których handlowano głównie zbożem, stanowiły najpoważniejsze źródło dochodów kupców żydowskich. Już na początku XVIII w. targi zbożowe w Błazkach uważane były za najsłynniejsze w woj. sieradzkim⁴³. Podobnie było na początku XIX w.⁴⁴ Targi w Błazkach organizowano od XVII w. zawsze w niedzielę. Prawo do ich organizowania nadał Błazkom Król Jan Kazimierz 1 marca 1652 r. Miały się one odbywać po nabożeństwie kościelnym a więc obsługiwały mieszkańców najbliższej okolicy. Prawa te dla Błazsek potwierdził król Michał Korybut Wiśniowiecki 7 grudnia 1670 r., nadając jednocześnie prawo do organizacji w miasteczku czterech jarmarków. W 1722 r. król August II Mocny dodał Błazkom przywilej na następne trzy jarmarki, a Stanisław August Poniatowski dołożył przywilej na kolejne cztery jarmarki⁴⁵. Zwiększająca się liczba jarmarków mogła świadczyć o postępującym rozwoju Błazsek, które w 1729 r. nazywane były już miastem⁴⁶. Do czasów dzisiejszych niestety nie ocalały żadne dokumenty, potwierdzające nadanie Błazkom tych przywilejów⁴⁷. Od połowy XIX w. cotygodniowe targi niedzielne zostały pomnożone o targi piątkowe. Kiedy Rada Administracyjna w 1845 r. postanowiła zamienić prawo organizacji targów niedzielnych w Błazkach na targi piątkowe, przeciwko tej decyzji wystąpili wspólnie przedstawiciele społeczności chrześcijańskiej i żydowskiej. Skierowali oni petycję do Rady Administracyjnej

izby dla zastąpienia ich od upadku dotychczasowy targ niedzielny był w rzeczonym mieście pozostawiony, a oprócz tego, gdy takowy według art. 150 powołanego postanowieniem tylko do godziny 9⁰⁰ z rana swoje miejsce, izby drugi targ w tygodniu w dniu piątkowym miał miejsce⁴⁸,

co spowodowało, że władze gubernialne utrzymały prawo organizacji targów w niedzielę i dołożyły prawo organizowania podobnych targów w piątek. Dopiero w 1865 r., w wyniku żądań miejscowego duchowieństwa i niektórych mieszczan błazkowskich, zmieniono dni organizowania targów w Błazkach na poniedziałek i piątek⁴⁹.

⁴² APK, NPK, 84.

⁴³ *Województwo sieradzkie...*

⁴⁴ J. Flatt, *Opis Księstwa Warszawskiego*, Poznań 1809, s. 97.

⁴⁵ J. Milczarek, *Błazki w XIX w.*, „Na sieradzkich szlakach” 2000, nr 98.

⁴⁶ F. Buchalski, *Błazki...*, s. 9.

⁴⁷ W latach 30. XIX w. burmistrz miasta Józef Latosiński informował Naczelnika Obwodu Kaliskiego, że „na gruncie m. Błazsek nie znajdują się zachowane żadne przywileje miastu tutejszemu służyć mogące”. Zob.: APK, NPK, 76.

⁴⁸ APK, NPK, 783.

⁴⁹ Proboszczem parafii Błazki był w tym czasie Tomasz Piskorski. Zob.: R. Tuzin, *Błazki, Błazki* 2000, s. 84.

Poza targami niedzielnymi, w mieście organizowano wspomniane wyżej jarmarki. Na początku XIX w. w miasteczku organizowano 10 jarmarków rocznie⁵⁰, jednak w połowie XIX w. ich liczba uległa zmniejszeniu do 6 jarmarków w roku („po oczyszczeniu Najśw. Panny Maryj, po przewodniej niedzieli, po św. Antonim, po św. Rochu, po św. Michale, po św. Katarzynie”)⁵¹. Targi błaszczkowskie były miejscem handlu suknem, koźmi, bydłem⁵². Stałym źródłem dochodów kupców żydowskich był także handel zbożem, nasionami oraz jajami⁵³. Zyski z organizacji targów stanowiły dochód dominium. Handlujący mieszkańcy Błaszczek zmuszeni byli opłacać właścicielowi miasta różnorakie podatki, których wysokość on sam ustalał. Na tym tle dochodziło do sporów pomiędzy kupcami i dominium:

(...) w roku 1820 użalano się przed dozorcą miasta na wysokość opłat pobieranych przez dziedzica od procederów, mianowicie od prowadzenia handłów, od rzemiosła, sprzedaży śledzi i trunków zagranicznych, gdyż właścicielom dóbr błaszczkowskich służyło prawo handlu i cała propinacja do jakiej i mieszczanie rościli pretensje twierdząc, że i poprzednicy ich z takowej korzystali lecz dziedzice zagarnęli ją na swój wyłączny pożytek (...)⁵⁴.

Problem ten dotyczył w głównej mierze Żydów, gdyż to w tym okresie w ich rękach „(...) skupiały się rzemiosła lżejsze i cały handel (...)”⁵⁵. Kiedy w 1817 r. zmarł bezpotomnie właściciel miasta gen. Józef Lipski, jego spadkobiercy, rzadko w mieście przebywający, wydzierżawiali dochody z handlu i rzemiosła mieszczanom błaszczkowskim. Opłaty brukowe, targowe i jarmarczne były oddawane w dzierżawę na publicznej licytacji. Dzierżawcami ich byli przede wszystkim Żydzi. Lipski pozostawił miasteczko w dobrym stanie. W 1821 r. odwiedził je Julian Ursyn Niemcewicz, który pozostawił po swojej wizycie następujące wspomnienie:

wszystko tu dowodzi niedawności założenia. Rynek niezmierny, bokami domy z porządną austerią. 60 familii chrześcijańskiej i 153 Żydów składają ludność całą. Najwięcej zaprowadzonych sukienników... Znajdują się garbarze Żydzi i inni potrzebniejsi rzemieślnicy...⁵⁶.

Od czasów pruskich własnością miasta była waga miejska, którą wydzierżawiano na dwa lata kolejnym mieszczanom w ramach organizowanych przetargów. W latach 1821–1823 wagę miejską dzierżawił w Błaszczkach Żyd Kopel, po nim waga przynosiła dochody starozakonnemu Natanowi Maurowi. Dzierżawcy wno-

⁵⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (dalej: KRSW), 563.

⁵¹ APK, NPK, 397.

⁵² AGAD, KRSW, 563.

⁵³ H. Marcinkowska, *Miasteczko w kolorze...*, s. 15

⁵⁴ „Kaliszanin” 1892, nr 12.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ J. U. Niemcewicz, *Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte*, Paryż – Petersburg 1858, s. 512–513.

sili do kasy miasta opłatę roczną w wysokości 102 zł⁵⁷. Na początku lat 30. XIX w. poddierżawcą dochodów z targowego w Błaszczach był starozakonny Szmul Krajewski, który jednak zalegał z opłatami na rzecz dzierżawcy dochodów konsumpcyjnych za czerwiec i lipiec 1832 r. na kwotę 1874 zł⁵⁸. Wiadomo również, że w 1842 r. dobra błaszczowskie zostały poddierżawione na okres 3 lat od ostatniego z sukcesorów Lipskich, Stanisława Dłużnikiewicza przez Żyda Szeja Kudlewskiego. Kwota dzierżawy wynosiła 3 000 zł rocznie z „targowego, brukowego i kopytkowego”⁵⁹. Proceder dzierżawienia dochodów z handlu i rzemiosła w Błaszczach zakończony został, kiedy 8 stycznia 1848 r. zmarł wspomniany Dłużnikiewicz, a miasto zakupił właściciel Raczkowa Mateusz Arnold, za kwotę 30 000 rb.

Miasteczko swój charakter od drugiej połowy XVIII w. może zawdzięczać ogólnej tendencji występującej w zachodniej części Rzeczypospolitej, a szczególnie w Wielkopolsce, wynikającej z rozwoju przemysłu włókienniczego w Rzeczypospolitej, w czym znaczny udział mieli kupcy żydowscy jako dostawcy surowca i sprzedawcy gotowizny. Kupowali oni wełnę w okolicznych wioskach i od właścicieli majątków i oddawali ją na kredyt miejscowym rzemieślnikom⁶⁰. Wtedy właśnie Błaszki zaczęły wykazywać cechy miasteczka rzemieślniczo-handlowego. Sprowadzeni przez Lipskich Żydzi nie byli przyjaźnie przyjęci przez władze kościelne, które nakazywały w 1763 r. skasowanie handlu w niedzielę, wstrzymanie budowy bożnicy w miejscu zbliżonym do trasy przemarszu procesji Bożego Ciała, oraz zabraniały umiejscowienia szynków, zajazdów i piwiarni żydowskich powyżej 200 kroków od miejscowego kościoła⁶¹. Mimo tych ograniczeń, w miasteczkach województwa sieradzkiego w okresie przedrozbiorowym ok. 35–38% Żydów żyło z handlu, 30–35% z rzemiosła, z arendy i szynkarstwa 13–15%, z transportu 2–3%, pozostali wykonywali wolne zawody⁶². Nie inaczej było w Błaszczach. W 1764 r. na 247 zamieszkujących tutaj Żydów, spośród czynnych zawodowo wymienić należy: 9 kupców, 4 gorzelników, 9 krawców, 1 sukienika, 5 rzeźników, 1 szklarza i 5 osób związanych z bożnicą⁶³. Wiadomo, że w tym okresie funkcjonował także w Błaszczach złotnik pochodzenia żydowskiego, którego wynajmowano na przełomie lat 70. i 80. XVIII w. do pałacu Feliksa Łubieńskiego w pobliskich Szczytnikach do naprawy „srebrnych robót”⁶⁴. Takie zróżnicowanie zawodowe ludności żydowskiej zależne było od wielkości osiedla i jego położenia geograficznego. Im większy stopień urbanizacji ludności

⁵⁷ AGAD, KRSW, 564.

⁵⁸ APK, NPK, 85.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ F. Friedman, *Żydzi w łódzkim przemyśle włókienniczym w pierwszych stadiach jego rozwoju*, „Rocznik Łódzki”, t. II, 1934, s. 321.

⁶¹ H. Marcinkowska, *Miasteczko w kolorze...*, s. 14.

⁶² A. Eisenbach, *Emancypacja Żydów...*, s. 38.

⁶³ H. Marcinkowska, *Miasteczko w kolorze...*, s. 15.

⁶⁴ *Pamiętnik Feliksa hr. Łubieńskiego*, oprac. W. Chomętowski, Warszawa 1890, s. 36–45.

żydowskiej, tym bardziej rozbudowana była struktura jej zajęć gospodarczych⁶⁵. Niewielka liczba mieszkańców ówczesnych Błaszczek nie wymagała istnienia szerokiego wachlarza zajęć rzemieślniczych. Ci, którzy zamieszkiwali miasteczko, osiągnęli dochody, zaspakajając najistotniejsze potrzeby jego mieszkańców oraz samego dominium.

W czasie zajmowania Błaszczek przez władze pruskie w miasteczku ludność żydowska zajmowała już poczesne miejsce w rzemiośle i handlu. 21 z nich posiadało własne kramy kupieckie, 4 było cyrulikami, 1 posiadał karczmę ze stacją wozową. Rzemiosłem trudniło się 13 Żydów, z czego 4 było piekarzami, 4 rzeźnikami, 1 trudnił się rymarstwem, 4 zaś kuśnierstwem. Wtedy też w mieście istniały dwa zakłady garbarskie, z których jeden został założony w 1790 r. przez Żyda o nazwisku Borek⁶⁶. Garbarnia umieszczona była w sąsiadujących z Błaszczkami Chrzanowicach, nad przepływającą przez miasteczko rzeczką Cienią i dawała zatrudnienie 2 czeladnikom⁶⁷. Z racji uprawiania rzemiosła i handlu oraz od posiadanych placów, ogrodów i domów mieszczanie pochodzenia żydowskiego byli zobowiązani wносить opłatę roczną na rzecz właściciela miasta w wysokości 23 florenów i 12 groszy⁶⁸.

Jako że Lipsy osadzali w Błaszczach sukienników już XVIII w., to także w kolejnym stuleciu sukiennictwo było jednym z dominujących zajęć ludności. W 1823 r. w mieście było 20 warsztatów tkackich⁶⁹, a w 1830 r. liczba ich wzrosła do 44. Jednak po powstaniu listopadowym liczba takich warsztatów spadła do 8 w 1831 r. i od tego czasu sukiennictwo błaszczkowskie zaczęło podupadać. Poza warsztatami sukienniczymi, w tym okresie w mieście były 2 garbarnie, fabryki płótna, sukna i kapeluszy⁷⁰.

Ludność żydowska w Błaszczach, wraz z rozwojem ilościowym, opanowała również znaczną część miejskiego handlu i rzemiosła. W 1827 r. w Błaszczach było 20 kramarzy, 2 handlarzy koni, 10 handlarzy krów, jednak największą liczbę spośród kupców zajmowali handlarze soli, których było 21, wśród nich kupcy żydowscy: Mendel Sztajn, Galbertek, Arton Wąglczewski, Leib Tischmann, Abraham Weiff, Leib Szklarek, Pinkiel Paitz, Lajzer Westman, Mosiek Huberman, Hersz Markiewicz, Szmerka Macowicz i Nathan Majer⁷¹. W porównaniu do lat wcześniejszych liczba żydowskich szynkarzy solnych w Błaszczach praktycznie nie uległa zmianie, choć w 1810 r. ogólna liczba kupców handlujących solą wynosiła 12, ale 11 z nich to starozakonni: Mendel Koppel, Laybel Fyschmann, Moyzes Hober-

⁶⁵ A. Eisenbach, *Z dziejów ludności żydowskiej...*, s. 21.

⁶⁶ I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI–XVIII w.*, Wrocław 1975, s. 23.

⁶⁷ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793–1794*, cz. II, Poznań 1962, s. 591–594.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ G. Missalowa, *Studia nad powstaniem...*, t. 1, s. 6.

⁷⁰ R. Rodecki, *Opis geograficzno-statystyczny*, Warszawa 1830, s. 34; J. U. Niemcewicz, *Podróże historyczne...*, s. 513.

⁷¹ AGAD, KRSW, 563.

man, Abraham Kopper, Dawid Gelbarth, Laybel Glasz, Itzek Wachmann, Pinkiel Paitz i Jakob Wolff⁷². Dochody z kanonu od szynkarzy solnych stanowiły znaczną pozycję w dochodach kasy miejskiej. Błazkowscy szynkarze solni opłacali w 1810 r. kanon w wysokości 3 złp rocznie, co nie było stawką zbyt wygórowaną, bo w tym samym okresie handlarze solą wpłacali do kas miejskich: w Mstowie 9 złp, w Kłobucku 12 złp, w Szadku od 6 do 9 złp, w Warcie 6 złp.⁷³

W latach 30. XIX w. w Błazkach mieszkało ok. 900 Żydów, z czego większość zajmowała się rzemiosłem i handlem. Warsztaty i kramy żydowskie dawały utrzymanie większości rodzin żydowskich na terenie miasteczka, część zakładów i fabryczek zatrudniała dodatkowo pozostałych przedstawicieli tej społeczności.

Tabela 4

Struktura zawodowa ludności żydowskiej w Błazkach w 1835 r.

l.p.	Rodzaj uprawianego zajęcia	Osoby główne	Liczba członków rodziny	Liczba dodatkowo zatrudnionych
1.	Błacharze	1	2	–
2.	Chirurdzy	1	9	–
3.	Duchowni	4	20	–
4.	Furmani najemni	2	9	–
5.	Felczerzy i cyrulicy	3	18	2
6.	Fabrykanci cykorii	1	4	–
7.	Farbiarze	–	–	1
8.	Faktorzy	1	5	–
9.	Garbarze	8	26	5
10.	Grzebieniarze	8	10	–
11.	Handlarze mydłem, koźmi i zbożem	10	41	–
12.	Handlarze tabaki	1	5	–
13.	Kupcy i kramarze	14	45	–
14.	Kotlarze	2	9	–
15.	Krawcy	40	114	21
16.	Kuśnierze i czapnicy	10	45	9
17.	Kapelusznicy	3	13	2

⁷² D. Złotkowski, *Miasta Departamentu Kaliskiego w okresie Księstwa Warszawskiego (studium gospodarcze)*, Częstochowa 2001, s. 135.

⁷³ Tamże, s. 132–158.

Tabela 4 (cd.)

l.p.	Rodzaj uprawianego zajęcia	Osoby główne	Liczba członków rodziny	Liczba dodatkowo zatrudnionych
18.	Liniarze i powroźnicy	30	–	–
19.	Mydlarze	1	3	1
20.	Murarze	1	4	–
21.	Nauczyciele	8	22	–
22.	Piekarze	6	19	–
23.	Przekupnie	12	46	–
24.	Pasamownicy	3	10	–
25.	Rękawicznicy	2	8	–
26.	Służący domowi	25	–	–
27.	Służące domowe	40	–	–
28.	Służba bożnicza	1	3	–
29.	Szynkarze	18	41	–
30.	Sukiennicy	8	39	15
31.	Szklarze	3	13	1
32.	Szewcy	2	4	–
33.	Tandeciarze	8	27	–
34.	Tkacze	1	3	–
35.	Tokarze	2	7	–
36.	Wyrobnicy	14	42	–
37.	Waciarze	2	5	–
38.	Woźnice	3	–	–
39..	Żelaźnicy	5	15	–

Źródło: APK, NPK, 646.

Dane z 1835 r. wskazują, że Żydzi wykonywali wiele różnych profesji na terenie Błaszek, a niektóre z nich stały się dla nich dominujące, a udział w tych zajęciach rzemieślników i kupców chrześcijańskich był niewielki. Było to przede wszystkim krawiectwo, liniarstwo i powroźnictwo oraz wyszynk. Żydzi w znacznym stopniu opanowali także rolę służby domowej w mieście, zarówno męskiej jak i żeńskiej. Kilkanaście osób pochodzenia żydowskiego trudniło się kramarstwem. Wśród wymienionych w tabeli zawodów znajdował się także żydowski

chirurg i 3 felczerów. Nie brakowało także w mieście drobnych przekupniów i pośredników handlowych. Z ogólnej liczby wymienionych w wykazie 286 osób wykonujących różnorakie zawody, 13 można zliczyć do inteligencji żydowskiej (chirurg, nauczyciele, duchowni), co stanowiło 4% ogółu wymienionych w wykazie. Największą grupę spośród zawodowo czynnej ludności żydowskiej stanowili różnego rodzaju producenci, których wymieniono w liczbie 135 (47% ogółu). Natomiast ogólnie pojętym handlem trudniło się 64 Żydów (22% ogółu), natomiast w szeroko rozumianych usługach pracowały 74 osoby (26% ogółu). W powyższych danych nie uwzględniono osób dodatkowo zatrudnionych. Nie ma danych, czy byli to wyłącznie Żydzi, czy także przedstawiciele innych narodowości. Należy przy tym zaznaczyć, że w większości zakłady i kramy żydowskie były przedsiębiorstwami jednoosobowymi, dającymi zatrudnienie dodatkowym osobom w sporadycznych przypadkach. Wynikało to zapewne z kształtującego się procesu uprzemysłowienia, co umniejszało w szerokim stopniu znaczenie tradycyjnych zawodów rzemieślniczych, powodując jednocześnie coraz większe zubożenie znacznej części społeczności żydowskiej⁷⁴. W kolejnych latach nie następowały poważniejsze zmiany w strukturze zawodowej błaszkowskich Żydów. Nadal znaczna ich część trudniła się handlem i kramarstwem, natomiast do podstawowych rzemiosł zaczynało należeć krawiectwo, piekarstwo, garbarstwo i sukiennictwo. W 1838 r. w „Rozkładzie składki szkolnej mieszkańców miasta Błaszki w stosunku ważności na rok 1838 do poboru sporządzonej” znajdujemy wykaz przedstawicieli ludności żydowskiej, wykonujących różnorakie profesje.

Tabela 5

Wykaz profesji wykonywanych przez ludność żydowską w Błaszach w 1838 r.

Profesja	Ilość	Nazwiska
Nauczyciele	4	Jakób Mojżesz Natanowicz, Abraham Landau, Lejbuś Kopel, Abraham Jozek Jasiński.
Właściciele	4	Jakób Wąglczewski, Teodor Goldstein, Jakób Huberman, Szmul Madowicz.
Handlarze	21	Hersz Szpinka Solnik, Szmul Krajewski, Mosiek Zajdel, Abraham Kopel, Hazkiel Pałec, Mosiek Hayman, Hersz Klayderman, Jude Gierszt, Leyb Matuszewski, Icek Kopel, Berek Kopel, Abraham Zalc, Leyb Koszerek, Szmul Huberman, Hersz Watman, Lewek Markowicz, Szmul Zaif Abramiak, Jakób Minchenberg, Hersz Leyzer Sznurman, Lipman Hendeles, Abraham Charłupski.
Handlarze żelaza	2	Mosiek Wąglczewski, Natan Zalc.
Kramarze	8	Szymon Madowicz, Abraham Hayman, Szmul Pulwermacher, Jozef Tasiemka, Szmul Szpinka, Aron Wąglczewski, Leyzer Działoszyński, Hersz Kraszewski.

⁷⁴ H. Haumann, *Historia Żydów w Europie Środkowej i Wschodniej*, Warszawa 2000, s. 115–118.

Tabela 5 (cd.)

Profesja	Ilość	Nazwiska
Handlarze zboża	1	Bernard Goldblaum
Sukiennicy	6	Samuel Kaszade, Mendel Goldbart, Abraham Hanka, Hersz Handeles, Szmul Neyman, Szmuel Weber.
Garbarze	6	Meier Wąglczewski, Jakób Goldbart, Dawid Kopel, Mendel Rosenwald, Hersz Lewkowicz, Szmul Zaif Garbarz.
Sznurkarze	2	Icek Jedwab, Herszt Gierszt.
Kuśnierze	4	Icek Rogoziński, Salomon Muc, Jakób Szyller, Leyb Paykert.
Kupcy	2	Chaim Nelken, Eliasz Nasfeld.
Kolektorzy	1	Abraham Izbicki
Liweranci	1	Icek Eyzner
Krawcy	21	Haym Wolf Kawa, Dawid Szwarcbart Kaliski, Fabiś Kujawski, Eliasz Gierszt, Jakób Zalc, Fizeł Peysakowicz, Mortka Kujawski, Jonas Goldberg, Hersz Szyller, Abraham Westman, Mosiek Katz, Szymche Sztartz, Leyb Zalc, Leyb Listwa, Icek Wolf Kawa, Fabiś Grünbaum, Wolf Sztayn, Abraham Tądowski, Leyb Szpinka, Jakób Walzman, Jakób Mant, Abraham Herszt Berent.
Dzierżawcy	3	Izrael Abraham Kohn, Szmul Sztajer, Chaym Eyzner,
Handlarze mąki	4	Haym Kopel, Aron Wolf Pulwermacher, Mosiek Weztman, Aron Ungier.
Handlarze soli	1	Benjamin Numberg
Handlarze wełny	2	Chaym Silberg, Leyzer Paycz.
Handlarze skór	3	Dawid Szwarcbart, Leyzer Kupferman, Hersz Stobiecki.
Handlarze młocki	1	Izrael Sztakman
Handlarze ryb	1	Leyb Szklareko
Handlarze koni	1	Leyb Zaif
Piekarze	5	Leyzer Hoffman, Hersz Młocik, Szlama Sztayn, Zaywel Huberman, Abraham Leyb Felcer.
Mydlarze	2	Menasze Abracho, Hersz Littman
Rzeźnicy	1	Fabiś Jedwab
Tandeciarze	2	Nuchen Meszer, Dawid Szwarcbart.
Szklarze	2	Aron Majer, Hersz Szpinka.
Szewcy	2	Nute Zalc, Henoch Jakubowicz.
Krupiarze	1	Laywe Elzter
Zegarmistrze	1	Abraham Groszbart
Torbkarze	1	Dawid Ichner

Źródło: H. Marcinkowska, *Miasteczko w kolorze niebieskim*, Błaszki 2001, s. 26–27.

Należy zaznaczyć, że rzemieślnicy w Królestwie Polskim aż do 1862 r. należeli do dwóch kategorii. Jedną stanowili rzemieślnicy konsensowi, których pozbawiono wszelkiego wpływu na działalność zgromadzeń rzemieślniczych. Drugą kategorię stanowili rzemieślnicy należący do cechów, gdzie droga awansu od terminatora i czeladnika na samodzielnego majstra była znacznie łatwiejsza. Dopiero po 1862 r. formalnie usankcjonowano przyjmowanie Żydów do cechów⁷⁵. Jednak przykłady przynależności majstrów żydowskich do cechów w Błazskach pojawiały się przed wspomnianym rokiem 1862. W niektórych cechach Żydzi stanowili nawet zdecydowaną większość. Tak było w 1845 r. w przypadku cechu garbarzy i krawców, gdzie Żydzi stanowili odpowiednio 83% i 94% stanu wszystkich członków. Świadczyć o tym może poniższa tabela, przedstawiająca liczbę rzemieślników cechowych w Błazskach pod koniec I połowy XIX w.

Tabela 6

Udział majstrów żydowskich w zgromadzeniach rzemieślniczych w Błazskach w 1845 r.⁷⁶

l.p.	Nazwa Zgromadzenia	Rzemieślników ogółem	Liczba rzemieślników wyznania chrześcijańskiego	Liczba rzemieślników pochodzenia żydowskiego	%
1.	Garbarskie	12	2	10	83
2.	Krawieckie	34	2	32	94
3.	Młynarskie	10	10	–	0
4.	Piekarskie	12	5	7	58
5.	Rzeźnicze	11	8	3	27
6.	Szewskie	87	84	3	3
7.	Sukiennicze	21	16	5 ⁷⁷	24
8.	Stolarskie	12	12	–	0
	Ogółem	199	139	60	30

Źródło: APK, NPK, 407.

⁷⁵ A. Eisenbach, *Emancypacja Żydów...*, s. 252.

⁷⁶ W 1849 r. w Błazskach powstał cech bednarzy, którzy tytuły majstrów uzyskiwali wcześniej w Sieradzu, Stawiszynie i Iwanowicach. Jednak wśród jego członków – założycieli nie ma ani jednej osoby narodowości żydowskiej. Zob.: APK, NPK, 407.

⁷⁷ Jednym z sukienników żydowskich był Szmul Nagiel. Zob.: APK, NPK, 407.

Jak wskazuje tabela 6, żydowscy majstrowie uczestniczyli w organizacjach cechowych na terenie miasteczka, choć było to zjawisko niezbyt powszechne. Najczęściej bowiem cechy nie zrzeszały ludności żydowskiej, która tworzyła własne organizacje rzemieślnicze⁷⁸. Cechą charakterystyczną dla zarządzania cechami był fakt, że często, mimo przewagi liczebnej majstrów pochodzenia żydowskiego, funkcje starszych i podstarszych piastowali w nich chrześcijanie. Wynikało to ze stanu prawnego, zabraniającego Żydom brania udziału w zebraniach cechów, pełnienia w nich jakichkolwiek funkcji, nawet w czasie wyzwalania uczniów na czeladników⁷⁹. Dlatego w latach 40. XIX w. wśród członków cechu piekarzy, których było 12, choć większość stanowili Żydzi (w 1847 r. byli to: Mendel Kraszewski, Szloma Klein, Szloma Roguźniński, Abraham Lejb Feler, Abraham Skórka, Mosiek Hersz, Karol Hersz), najważniejsze funkcje odgrywali rzemieślnicy wyznania chrześcijańskiego: ewangelicy albo katolicy. Starszymi cechu byli wtedy: Wawrzyniec Muszyński, Wilhelm Szwankus i Franciszek Wesołowski. Podobnie wśród członków cechu garbarzy, gdzie Żydzi stanowili 83% ogółu, w tym samym okresie starszymi byli rzemieślnicy chrześcijańscy: Marcin Kramarski i Franciszek Fredlewski⁸⁰. Jedynie wśród członków cechów: młynarskiego i stolarskiego w Błaszczach w tym okresie nie znajdujemy żadnego rzemieślnika pochodzenia żydowskiego.

Zgromadzenia Rzemieślnicze⁸¹, jak wtedy nazywano cechy, były zobowiązane do prowadzenia Skrzynek Rzemieślniczych, czyli ksiąg opłat cechowych. Dochody Skrzynek zależały m. in. od sumienności wpłat wszystkich członków od działalności związanej z przynależnością do cechu. Niestety, nie wszyscy członkowie Zgromadzeń Rzemieślniczych regulowali terminowo należne składki. Byli wśród nich także rzemieślnicy żydowscy. W 1848 r. składki do Skrzynki Rzemieślniczej Zgromadzenia Piekarzy w wysokości 3 rb 90 kop. nie wnieśli: Szymon Młocik, oraz starozakonni: Abraham Layb Feler i Szloma Szejn⁸². Dochody Skrzynek Rzemieślniczych nie były zbyt duże. W 1848 r. cech piekarzy wniósł dochód do Skrzynki Rzemieślniczej w wysokości 17 rb 67 kop. Rozchód zaś wyniósł 13 rb 76 kop. Jednak należy nadmienić, że opłaty te stanowiły kolejne obciążenie podatkowe wszystkich rzemieślników, należących do cechów. Dlatego, mimo niewielkich kwot, rzemieślnicy unikali płacenia należnych opłat do wspomnianych Skrzynek, co spotykało się z upomnieniami dla cechów ze strony władz powiatowych. Cech piekarzy w Błaszczach w latach 1838–1845 mimo to

⁷⁸ A. Chwalba, *Historia Polski...*, s. 101.

⁷⁹ A. Eisenbach, *Z dziejów ludności żydowskiej...*, s. 161. Zob. także: W. Puś, *Żydzi w Łodzi...*, s. 70.

⁸⁰ APK, NPK, 407.

⁸¹ Zgromadzenia Rzemieślnicze, powstające mocą dekretu Namiestnika J. Zajączka od 31 XII 1816 r., w odróżnieniu od cechów, nie miały monopolu na organizowanie i wykonywanie określonej profesji rzemieślniczej. Zob.: W. Puś, *Żydzi w Łodzi...*, s. 69.

⁸² Tamże.

stale zalegał z rachunkami z funduszów Skrzynek Rzemieślniczych. Starsi Zgromadzenia uzasadniali brak rachunków wysokimi kosztami organizacji samego Zgromadzenia, które w wyżej wymienionym okresie nie miało żadnych dochodów i dopiero w 1845 r. złożyło pierwszy rachunek⁸³. W 1848 r. część cechów w Błaszczach przestała płacić w ogóle rachunki z funduszów Skrzynek Rzemieślniczych. Nie uczyniły tego m.in. cechy: szewski, garncarski, piekarski, rzeźniczy, krawiecki, kowalski i tkacki. Zmusiło to burmistrza Błaszczek Józefa Makowieckiego do wystąpienia z pismem do Naczelnika Powiatu o egzekucję tego obowiązku od poszczególnych zgromadzeń cechowych. Jednym z podstawowych źródeł dochodu Skrzynek była opłata „za wyzwolenie na majstra”, uiszczana przez egzaminowanego czeladnika. Niektóre cechy w Błaszczach, „wyzwalając” czeladnika na mistrza, łamały obowiązujące zasady. Taki przypadek spotkał nieprawnie wyzwolonego czeladnika krawieckiego Mośka Sztarza w 1847 r. Kiedy cech pobrał opłaty za egzamin mistrzowski niezgodnie z prawem, był zobowiązany do jej zwrotu. Takie zdarzenie miało miejsce pośród członków cechu krawieckiego w Błaszczach w 1856 r., kiedy to Jan Wilde pobrał od Żyda Mordki Krola, urlopowanego żołnierza, 7 rb 50 kop. „na wyzwolenie na majstra krawieckiego”. Jednak Mordka Krol pieniądze odebrał, bo poszedł do wojska⁸⁴. Jednocześnie niektóre cechy część dochodów ze Skrzynek Rzemieślniczych przeznaczały na cele społeczne. W 1847 r. cech szewski wystąpił z prośbą do Naczelnika Powiatu o możliwość pobrania ze Skrzynek odpowiedniej kwoty na zakup 80 świec do miejscowego kościoła⁸⁵. W połowie XIX w. liczba zgromadzeń rzemieślniczych w Błaszczach uległa wzrostowi. W 1849 r. powstało w Błaszczach nowe zgromadzenie bednarzy. Majstrami bednarskimi byli przede wszystkim chrześcijańscy rzemieślnicy (Polacy i Niemcy), którzy „wyzwolili się na majstrów” w Stawiszynie i w Sieradzu⁸⁶. Wśród założycieli cechu nie znajdujemy żadnego rzemieślnika o żydowskim pochodzeniu.

Wiadomo również, że w połowie XIX w. funkcjonował w mieście cech rymarzy. Właśnie na jego działalność skarżył się Naczelnikowi Powiatu Kaliskiego w 1858 r. Żyd Boruch Kapłon z Kalisza, wskazując w piśmie, że rymarze z Błaszczek podczas tutejszych jarmarków „stają mu na przeszkodzie, utrudniając handel”⁸⁷.

Zdarzały się przypadki, kiedy zajęciami przewidzianymi dla majstrów cechowych próbowali zajmować się przedstawiciele innych profesji. Wynikało to z utrzymującego się aż do 1862 r. podziału na dwie kategorie rzemieślników: cechowych i konsensowych. W wielu przypadkach przeradzało się to w ostry konflikt pomiędzy poszczególnymi grupami rzemieślników. 22 września / 4 paź-

⁸³ Tamże.

⁸⁴ Tamże.

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶ Tamże.

⁸⁷ Tamże.

dziennika 1847 r. z prośbą do Naczelnika Powiatu Kaliskiego zwrócił się mieszczanin błaszczowski wyznania mojżeszowego Icek Eljasz Minchenberg, z prośbą o „wyznaczenie miejsca na budę pomiędzy jatkami piekarskimi, gdzie mógłby sprzedawać pieczywo”⁸⁸. W piśmie zaznaczył również, że opłacił konsens, a mimo to magistrat błaszczowski nie zezwala mu na działalność handlową, przez co stracił towaru, „który uległ zepsuciu”, na kwotę 94 rb. Decyzją Naczelnika Powiatu zezwolono Minchenbergowi na sprzedaż pieczywa, co spotkało się jednak ze zdecydowaną reakcją członków cechu piekarzy w Błaszczach, którzy wystąpili z petycją do magistratu oświadczając, że

ich zgromadzenie liczy dostatecznie wielu majstrów, którzy są w stanie zaopatrzyć mieszkańców w dostateczną ilość pieczywa, samo miasto nie jest zbyt ludne, wysokie ceny produktów podnoszą koszty, tymczasem w mieście pieczywo wypieka niejaki Icek Eljasz Minchenberg, złotnik z zawodu, który nieprawnie zamieszkuje w Błaszczach, był karany więzieniem za defraudację, a nie posiada kwalifikacji do zajmowania się piekarstwem.

Pismo do burmistrza Błaszcz Józefa Makowieckiego w imieniu majstrów cechowych podpisali m. in. starozakonni: Mendel Kraszewski, Karol Hersz i Szłoma Roguziński. Jak wynika z powyższego sporu, interesy cechów brały górę nad solidarnością narodową rzemieślników, przeciwko Minchenbergowi wystąpili solidarnie rzemieślnicy chrześcijańscy, jak i żydowscy. Jednym z argumentów, wysuwanych przez majstrów piekarskich, był fakt nieprawego zamieszkiwania w Błaszczach wspomnianego Minchenberga. Mogło to wynikać z faktu zamieszkiwania w 1846 r. w Błaszczach 42 Żydów, którzy nie posiadali certyfikatów, nadających im, zgodnie z postanowieniem Namiestnika z dnia 17 IX 1842 r. stałe nazwiska⁸⁹. Innym przejawem walki o klientelę była bezwzględna walka o terytorium, na którym można było rozłożyć najpodlejszy nawet kram. Walczący o miejsce do handlowania, kramarze zastawiali swoim towarem nawet najważniejsze ulice w mieście: Sieradzką i Kaliską, które stawały się w czasie targów w praktyce nieprzejezdne, co zmusiło władze miasta do gwałtowniejszej interwencji. W 1848 r. burmistrz Błaszcz złożył na ręce Naczelnika Powiatu Kaliskiego pisemną skargę na piekarzy błaszczowskich, że

nie można zaprowadzić porządku z urządzeniem jatek z bułkami i chlebem. Piekarze wystawiają towar na trotuary, a przez co tamują przejście⁹⁰.

⁸⁸ Tamże.

⁸⁹ APK, NPK, 84. Dekret namiestnika J. Zajączka z 27 marca 1821 r. nakazywał ludności żydowskiej wybór i zadeklarowanie stałych nazwisk rodzinnych. Jednak problem ten nie został rozwiązany w jeszcze w połowie XIX w. Zob.: W. Puś, *Żydzi w Łodzi...*, s. 46.

⁹⁰ Tamże.

Nie wiadomo, czy udało się problem ostatecznie rozwiązać. Działalność rzemieślnicza i handlowa mieszkańców miasteczka stanowiła dodatkowe źródła dochodów dla właścicieli miasta, którzy za prowadzenie działalności przez tujejszych rzemieślników pobierali stosowne podatki. W 1845 r. rzeźnicy błazkowscy mieli wyznaczone następujące opłaty za ubój zwierząt w „szlachtuzach”: „od bydłęcia starego złp. 1, od wieprza gr. 15, od cielęcia gr. 10”⁹¹. Wszystkie te opłaty, szczególnie w dobie kryzysów stanowiły poważne obciążenie dla prowadzących działalność rzemieślniczą i handlową. Dlatego też członkowie zgromadzeń rzemieślniczych starali się jednak unikać powyższych opłat na rzecz dominium, wchodząc w spór z właścicielem miasta i szukając pomocy ze strony Naczelnika Powiatu Kaliskiego, któremu uzasadniali niechęć do opłat na rzecz dworu koniecznością uiszczania obowiązkowych podatków na rzecz skarbu państwa. Petycje w tej sprawie do władz powiatowych skierowali w imieniu rzemieślników błazkowskich m.in. rzeźnicy błazkowscy pochodzenia żydowskiego: Rubin Jedwab, Stano Jedwab, Jume Sztal i Koszerek Michał⁹².

Równocześnie z rozwojem rzemiosła z udziałem majstrów i czeladników żydowskich, znaczna część błazkowskich Żydów kontynuowała w XIX w. działalność kupiecką i kramarską. W latach 1845–1846 w miasteczku funkcjonowało 16 kupców i kramarzy, którzy zajmowali się handlem krajowym, przywozem towarów z zagranicy, a w związku z bliskością granicy, być może także przemycem. Wykaz imienny kupców i kramarzy za 1845 r. wymienia 3 kupców, zajmujących się handlem korzennym, łokciowym i zagranicznym. Byli to Jakow Goldman, Markus Kohn oraz Izrael Aron Kohn. Właścicielami kramów w tym czasie byli: Lejzer Działoszyński (handel łokciowy krajowy), Hersz Kraszewski (handel łokciowy krajowy), Szmul Sztajer (handel łokciowy, zagraniczny i korzenny), Godel Margules (handel korzenny zagraniczny), Eliasz Najfeld (handel sukniem, korzenny i łokciowy), Szmul Jakób Szpinka (handel łokciowy krajowy i zagraniczny), Mosiek Zelig Wałczewski (handel korzenny, łokciowy, zagraniczny), Lejb Zajf (handel korzenny zagraniczny), Icek Westman (handel łokciowy, bawełna, zagraniczny), Mendel Goldberg (handel łokciowy oraz handel sukniem), Icek Ejzner, Abraham Kopel i Mosiek Hofman (wszyscy – handel korzenny zagraniczny)⁹³.

Dane urzędowe dowodzą, że w Błazkach w 1845 r. funkcjonowały 22 różnorakie fabryczki, z czego 11 z nich znajdowało się w rękach żydowskich. W dwa lata później w Błazkach znajdowały się 2 żydowskie fabryczki sukiennicze, znajdujące zbyt na swoje towary na błazkowskich jarmarkach. Jednym z najbogatszych starozakonnych sukienników był w tym okresie Mendel Goldbart. W tym samym czasie spośród 8 garbarni w mieście, aż 7 należało do Żydów, w tym jedna była własnością brata Mendla Goldbarta – Jakóba, a zatrudniały one ogółem

⁹¹ APK, NPK, 85.

⁹² Tamże.

⁹³ APK, NPK, 627.

34 robotników. Tak więc były to niewielkie warsztaty, z których jedynie garbarnia Dawida Kopela produkowała rocznie towarów za 755 rb, a garbarnia Szmula za 635 rb. Wartość produkcji pozostałych zakładów wynosiła od 50 do 100 rb⁹⁴. Jednocześnie Żydzi byli wtedy właścicielami wszystkich 3 farbiarni w Błaszczkach. Te z kolei zatrudniały ogółem 7 robotników⁹⁵.

Wraz z działalnością na polu gospodarczym, społeczność żydowska, w całym badanym okresie, przejawiała również zainteresowanie funkcjonowaniem gminy żydowskiej. Trudno jest ustalić początki gminy żydowskiej w Błaszczkach. Wiadomo, że w połowie XVIII w. błaszczkowski proboszcz otrzymywał corocznie 8% od ulokowanych na błaszczkowskiej bożnicy 1055 florenów. Takie zjawisko lokowania kapitałów przez kościół katolicki w tym okresie było dość powszechne. Szlachta lub duchowieństwo lokowały swe kapitały „na synagogach” na 7 – 10% w skali rocznej, a odpowiadali za ich spłatę wszyscy członkowie kahału, czyli samorządu żydowskiego. Kahał więc stanowił swoistą spółkę z solidarną odpowiedzialnością, zarządzaną przez starszyznę, przypominał częściowo bank⁹⁶. Takie działanie doprowadzało często do znacznego zadłużania się kahałów, szczególnie w instytucjach związanych z kościołem katolickim⁹⁷, co spowodowało nowe regulacje prawne w tym zakresie, poczynione przez rząd berliński w chwili włączenia ziem II i III rozbioru do Prus. Wprowadzenie Statutu Generalnego dla Żydów, choć nie zrównywało ludności żydowskiej z pozostałymi obywatelami tego terytorium, pozostawiało kahałom jedynie kwestie religijne, większość spraw tejże ludności powierzono urzędnikom departamentalnym. Zabroniono gminom i rabinom stosowania „cheremu” – klątwy i innych rytualnych kar, którymi starano się wcześniej trzymać w ryzach szczególnie najbiedniejszą część społeczności żydowskiej⁹⁸. Można jednak przypuszczać, że Żydzi błaszczkowscy mieli swoją świątynię już w 1806 r. W „wykazie stawek różnych przez kahał w mieście Błaszki w obwodzie i województwie kaliskim zebranych i opłaconych” z 1822 r. znajdujemy wzmiankę o istnieniu w Błaszczkach bożnicy i urzędującego rabina⁹⁹. W latach 1806–1822 rabin błaszczkowski pobierał wynagrodzenie w wysokości 1 800 zł rocznie. Taka samą kwotę wynagrodzenia pobierał nauczyciel dzieci żydowskich. Jednocześnie społeczność żydowska we wspomnianym powyżej okresie zbierała corocznie określone środki na opłacenie Dominium, w wysokości 390 zł, dla proboszcza błaszczkowskiego kwotę 84 zł, oraz na „opłacenie prowizji dla Dominium Majętności Błaszek od sumy niewiadomej” w wysokości 400 zł. Ogó-

⁹⁴ APK, NPK, 635.

⁹⁵ H. Marcinkowska, *Miasteczko w kolorze...*, s. 25.

⁹⁶ Tamże, s. 19.

⁹⁷ L. Ziątkowski, *Między niemożliwym a koniecznym...*, s. 46. W 1734 r. Bractwo Św. Rocha z Błaszek posiadało 1300 florenów na kahał żydowski w Kaliszu. Zob.: H. Marcinkowska, *Miasteczko w kolorze...*, s. 19.

⁹⁸ W. Puś, *Żydzi w Łodzi...*, s. 12.

⁹⁹ AGAD, Centralne Władze Wyznaniowe, 1539.

łem kahał zebrał w latach 1806–1822 sumę 42 784 zł. Jednocześnie społeczność żydowska w tym okresie zebrała sumę 13 760 zł z przeznaczeniem na: światło woskowe i lojowe do bóżnicy – 460 zł rocznie, na światło woskowe i lojowe oraz opał dla szkoły żydowskiej, corocznie po 440 zł, na pszenicę dla ubogich na święto Pesach, corocznie po 180 zł. Tak więc w ciągu omawianych szesnastu lat gmina żydowska zebrała i wydała na potrzeby swojej społeczności kwotę 56 544 zł. Wraz ze zmianami w funkcjonowaniu gmin żydowskich w wyniku dekretu królewskiego z 20 grudnia 1821 r. rozwiązano w Królestwie Polskim kahały, tworząc w ich miejsce Dozory Bóżnicze¹⁰⁰, w których skład weszli przedstawiciele zamożniejszych warstw lokalnego społeczeństwa żydowskiego. Likwidacja kahałów w Królestwie Polskim zbiegła się w czasie z licznymi skargami na starszyznę kahałną, oskarżającymi ją o nadużycia¹⁰¹. W 1822 r. Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, rozporządzeniem z dnia 28 marca przekazała zakres obowiązków, nałożonych wcześniej na tzw. święte bractwa, zajmujące się pogrzebami, opieką nad chorymi oraz filantropią, w ręce Dozorów Bóżniczych, których kompetencje ograniczały się jedynie do spraw religijnych oraz, w niewielkim stopniu, skarbowych. Ludność żydowska z Błaszek i okolicznych wsi stanowić miała od tego momentu gminę żydowską, na czele której stał rabin oraz osoby duchowne, nazywane czasami „podrabinami”, pobierające wynagrodzenie z funduszy gminnych¹⁰². Rabina wybierali członkowie dozoru bóżniczego za zgodą wszystkich członków gminy. Jednocześnie rabin musiał uzyskać akceptację władz administracyjnych. W wyniku likwidacji kahału w Błaszczach, w październiku 1822 r. został sporządzony protokół dla Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego „o rozwiązaniu kahału żydowskiego w mieście Błaszczach”, który zawierał m.in. informacje o wysokości wpływów i wydatków, wykaz funduszy kahałnych, oraz wykaz długów, gdzie znalazł się zapis o obciążeniu kahału błaszczowskiego długiem pochodzącym z 1781 r. na rzecz Andrzeja Podbowicza i jego syna Stanisława Kostki Podbowicza – kanonika kaliskiego. W okresie likwidacji instytucji kahału w Błaszczach funkcje dozorców bóżnicy pełnili: Lejzor Hopman – kasjer, oraz Aron Wąglczewski, Paweł Zalc i Slomo Kopel. Jak już wspomniano, wraz z likwidacją kahałów zakończyła działalność znaczna liczba stowarzyszeń żydowskich. Pierwszym z nich było, zajmujące się sprawami pogrzebowymi, ale także opiekuńczymi wobec chorych, „Chewra Kadisza”. Jednak wiele z nich działało nadal nielegalnie¹⁰³.

¹⁰⁰ W. Puś, *Żydzi w Łodzi...*, s. 164.

¹⁰¹ „Kahałni poncz lub wino na nasz koszt pijali i tytuń palili”. Zob.: M. Fuks, *Żydzi w Warszawie*, Poznań 1997, s. 82.

¹⁰² H. Marcinkowska, *Miasteczko w kolorze...*, s. 21.

¹⁰³ H. Haumann, *Historia Żydów...*, s. 97.

W latach 30. XIX w. błaszczowska gmina żydowska funkcjonowała już w pełni samodzielnie. Miasto posiadało własną bóżnicę – funkcje starszego bóżnicy pełnił w tym czasie Natan Zaltz. Wraz z rozwojem ludnościowym społeczności żydowskiej powiększał swój obszar także żydowski cmentarz, gdzie funkcję grabarza w owym czasie pełnił Jakób Huberman¹⁰⁴. W połowie XIX w. społeczność żydowska w Błaszczach posiadała także dom schronień dla ubogich Żydów, wystawiony w 1850 r. przez Dozór Bóżniczy¹⁰⁵, koszernię – budynek w połowie murowany, w połowie drewniany, oraz, również wykonany również z drewna, dom służący rabinowi za mieszkanie. Dopiero w połowie lat 40. XIX w. po raz pierwszy pojawił się w dokumentach znany nam z nazwiska rabin w Błaszczach, którym był wtedy Józef Żajdel. W tym samym okresie dozór bóżniczy sprawowali: Abraham Kopel, Natan Żeat oraz Abraham Izbicki. Pojawienie się rabina mogło być związane ze wzrastającą w Błaszczach liczbą wyznawców religii mojżeszowej i idącym za tym rozwojem gminy wyznaniowej. Bóżnica nie posiadała w tym okresie, według danych błaszczowskiego magistratu, żadnych długów i obciążeń kahalnych, co świadczyło o uregulowaniu występujących wcześniej zadłużeń na rzecz chrześcijańskich wierzycieli. Kolejnym rabinem w Błaszczach został w 1856 r. Lejb Władysławski. Początek jego urzędowania zbiegł się z wystąpieniem Żydów błaszczowskich do rządu gubernialnego o rozbudowę świątyni, która, mogąc pomieścić jednorazowo niewiele ponad stu wiernych, nie zaspokajała potrzeb dynamicznie rozwijającej się społeczności wyznawców religii mojżeszowej. W związku z tymi żądaniami, w dniu 22 lipca 1858 r. nawiedził Błaszki budowniczy Powiatu Kaliskiego, gdzie wraz z przedstawicielami magistratu i dozoru bóżniczego dokonał lustracji i sporządził opis miejscowej bóżnicy:

Błaszczowska bóżnica jest długa na stóp rosyjskich 67, szeroka na stóp 45, wysoka na 22 stopy, mieści w sobie sień i ganek na schody, drzwi zewnętrzne nowe z tych jedne główne wewnątrz otwierają się, dwoje schodów po 18 stopni do krążganków prowadzących...¹⁰⁶.

Bóżnica Błaszczowska ulokowana była w tym czasie przy ulicy Bóżniczej¹⁰⁷, odchodzącej w kierunku zachodnim od Górnego Rynku, w odległości ok. 150 m od tutejszego kościoła, z oddzielnymi schodami dla kobiet i mężczyzn, z bimą, czyli miejscem, z którego rabin odczytywał fragmenty Tory, umieszczoną pośrodku sali głównej. Bóżnica ta przetrwała do końca lat 80. XIX w., kiedy to zastąpiono ją nową – murowaną¹⁰⁸. W 1864 r., według wykazu liczby domów i innych zabudowań, w Błaszczach znajdowała się bóżnica, łaźnia żydowska, przytułek

¹⁰⁴ R. Tuzin, *Błaszki...*, s. 218.

¹⁰⁵ Koszt wybudowania budynku z bali drewnianych, na podmurowaniu, krytego gontem wyniósł 131 rb. 1 kop. Zob.: H. Marcinkowska, *Miasteczko w kolorze...*, s. 28.

¹⁰⁶ AGAD, CWW, 1539.

¹⁰⁷ Dzisiaj ulica Mleczarska.

¹⁰⁸ Nową bóżnicę wybudowano w 1890 r. Zob.: H. Marcinkowska, *Miasteczko w kolorze...*, s. 31.

żydowski, koszerna bydłobójnia, w której dokonywano rytualnego uboju bydła i pactwa przez osobę do tego uprawnioną. oraz mieszcząca się w drewnianym budynku szkoła żydowska „cheder”¹⁰⁹.

W 1863 r. sporządzony został dokument zawierający „wykaz etatów do kasy bóżniczej miasta Błaszki w powiecie kaliskim, Guberni Warszawskiej”. Zawierał on rodzaje przychodów i wydatków kasy bóżniczej w latach 1846–1863. Wykaz wskazuje źródła pozyskiwania środków przez kasę bóżniczą w Błaszkiach oraz główne wydatki na utrzymanie świątyni żydowskiej, wynagrodzenia, oraz realizacje powinności podatkowe.

Tabela 7

Wykaz przychodów i rozchodów kasy bóżniczej w Błaszkiach w latach 1846–1863

Rodzaj przychodów:	1846–1848		1849–1851		1852–1857		1858–1863	
	Rb.	Kop.	Rb.	Kop.	Rb.	Kop.	Rb.	Kop.
I. Opłaty religijne:								
Z pokładnego	2	20	17	67,5	34	05	15	15
Z zakupu miejsca przed Torą	18	05	28	50	13	43	18	10
Pszemica na macę dla ubogich na Pesach	30	50	–	–	–	–	–	–
Ze sprzedaży wosku po Sądym Dniu	–	–	–	–	0	60	–	–
II. Ofiary:								
Ze skarbony w bóżnicy	3	19,5	0	70	0	83	0	75
Ofiary przy Sądym Dniu z kolekt	1	14,5	2	25	1	7	1	–
III. Ze składek:								
Nie dokompletowanie etatu	114	30	129	30	150	–	150	–
Suma przychodów:	169	39	179	49,5	200	–	185	–
Rodzaj rozchodów:								
I. Pensje:								
Rabinowi	–	–	–	–	60	–	60	–
Podrabinowi	–	–	30	–	–	–	–	–
Szkolnemu	22	50	–	–	15	–	15	–
Posługaczowi	–	–	7	50	–	–	–	–

¹⁰⁹ APK, NPK, 399.

Tabela 7 (c.d.)

Rodzaj rozchodów:	1846–1848		1849–1851		1852–1857		1858–1863	
	Rb.	Kop.	Rb.	Kop.	Rb.	Kop.	Rb.	Kop.
Kasjerowi	8	47	8	97	10	–	9	25
II. Na potrzeby bóżnicze:								
Światło	15	–	15	–	15	–	15	–
Opał szkoły i małej bóżnicy wraz z mieszkaniem rabina	15	–	15	–	15	–	15	–
Oprawa ksiąg, sprzęt i utensylia	4	50	3	–	2	70	2	70
Materiały piśmienne	16	50	3	–	3	–	3	–
III. Na ubogich:								
Pszenica na macę na Pesach	30	–	30	–	30	–	30	–
IV. Podatki i opłaty publiczne, czynsze, prowizje, zwroty długów:								
Podymne	22	90	–	–	0	79	0	74
Szarwark	22	90	–	–	1	80	1	80
Składka ogniowa	22	90	15	27	7	4	8	69
Myto transportowe	22	90	–	–	0	34	0	22
Myto kwaterunkowe	22	90	–	–	5	25	3	75
Na kościół	12	60	12	60	12	60	12	60
V. Wydatki nadzwyczajne do dyspozycji Rządu Gubernialnego:	21	83	39	15,5	21	48	7	25
Suma rozchodów:	169	39	179	49,5	200	–	185	–

Źródło: H. Marcinkowska, *Miasteczko w kolorze...*, s. 29–30.

Powyższe dane wskazują, że obciążenia finansowe członków społeczności żydowskiej zawierały zarówno opłaty i podatki umożliwiające funkcjonowanie świątyni, utrzymanie osób duchownych, ale także nauczyciela i osób posługujących. Jednocześnie Żydzi błaszczkowi zobowiązani byli ponosić znaczne ciężary, tylko ich społeczność obejmujące: podatek od dzierżawy nieruchomości, opłaty od umów najmu lokali, dodatkowe obciążenia w miastach prywatnych na rzecz ich właścicieli¹¹⁰. Żydzi w Błaszczach opłacali również stałą opłatę na kościół. Stałe też były wydatki na macę dla ubogich, wydawana z okazji święta Pesach.

¹¹⁰ W. Puś, *Żydzi w Łodzi...*, s. 14.

Wysokość znacznej części podatków ulegała zmianom, najczęściej była niższa niż w początkowych latach, wspomnianych w wykazie (mimo wzrostu liczby ludności żydowskiej w Błaszczach). W latach 1846–1863 suma przychodów kasy bóżniczej wzrosła o 15 rb. 61 kop. Znacznym obciążeniem dla kasy bóżniczej było utrzymanie rabin. Aby zapewnić rabinowi odpowiednie wynagrodzenia, kasa była zmuszona ograniczyć wydatki na nauczyciela i posługacza, nie przewidziano także wynagrodzenia dla podrabina. Braki w budżecie kasy trzeba było regulować składkami na „nie dokompletowanie etatu” które w latach 1846–1863 wzrosły ze 114 rb. 30 kop. do 150 rubli, co stanowiło kolejne obciążenie podatkowe starozakonnych w Błaszczach.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że Błaszki do momentu uwłaszczenia były miejscem osiedlania się i zarobkowania znacznej grupy ludności żydowskiej, która przez znaczną część omawianego okresu stanowiła większość ludności miasta. Skupiona na niewielkim obszarze wokół Górnego i Dolnego Rynku, żyjąca w wielkim ścisku, przeludnionych domach potrafiła opanować w swoich rękach znaczną część rzemiosła i ogromną część błaszczowskiego handlu. Handlarze żydowscy wykorzystali położenie Błazek na przecięciu ważnych szlaków komunikacyjnych, zapewne bliskość granicy pruskiej ułatwiała także przemyt. Okoliczne wsie i miasteczka stanowiły dość znaczny rynek zbytu dla ich kramów i składów kupieckich. Gwałtownie wzrastająca liczba ludności, w tym ludności żydowskiej, nie wpłynęła jednak na terytorialny rozwój miasta, ponieważ dominium, do którego należały wszystkie otaczające miasto wsie, nie przeznaczało nowych terenów pod zabudowę. Proces szybkiego wzrostu ludności żydowskiej trwał w Błaszczach także po okresie uwłaszczenia¹¹¹, a nawet w okresie fali emigracyjnej w końcu XIX i na początku XX w. W Błaszczach, mimo tradycji sukienniczych jeszcze z XVIII w., nie powstała, wzorem pobliskich: Sieradza czy Opatówka, żadna większa manufaktura. Również właściciele dużych manufaktur w Sieradzu¹¹², Kaliszu czy Opatówku nie organizowali nakładu w Błaszczach. Ludność żydowska, trudniąca się drobnym rzemiosłem i handlem potrafiła współpracować z pozostałymi grupami narodowościowymi w mieście (Polacy, Niemcy). Żaden z błaszczowskich Żydów nie trudnił się rolnictwem, co w ogóle wyróżniało Błaszki spośród innych okolicznych miasteczek, gdzie ludność w znacznym stopniu dorabiała do skromnych dochodów uprawą roli. Należy też dodać, że brak większych zakładów przemysłowych, które dałyby zatrudnienie znacznej grupie mieszkańców, powodował, że znaczna część ludności żydowskiej żyła w skrajnej nędzy, pojawiające się cyklicznie kryzysy rolne i epidemie chorób, powodowały wzrost śmiertelności, a wielu Żydów musiało wtedy polegać na pomocy charyta-

¹¹¹ A. Barszczewska-Krupa, *Spoleczne podłoże kształtowania się ruchu robotniczego w Łódzkim Okręgu Przemysłowym w XIX w. (do 1892 r.)*, „Rocznik Łódzki”, t. XXXI, 1982, s. 57.

¹¹² J. Pawlicka, *Manufaktura sukiennicza Adolfa Harrera w Sieradzu (1823–1833)*, „Rocznik Łódzki”, t. I, 1958, s. 220.

tywnej ze strony bogatszej części mieszczan. Żydzi błaszcowscy, pomimo braku regulacji prawnych zarówno w okresie zaboru pruskiego, jak również Księstwa Warszawskiego oraz później Królestwa Polskiego, pomimo znacznego obciążenia podatkami, zarówno obowiązujących wszystkich mieszkańców, jak i tych przypisanych tylko ich narodowości,¹¹³ trwale wpisali się w życie gospodarcze miasteczka, a w znacznej części omawianego okresu stanowili wiodącą grupę lokalnych przedsiębiorców, rzemieślników i kupców.

Marek Król

THE JEWISH POPULATION IN BŁASZKI AND ITS MAIN SOURCE OF LIVELIHOOD (UP TO 1864)

Błaszki is a small town situated between Sieradz and Kalisz. The beginnings of Błaszki go back to the 15th century, but the real development of the city was in 18th century, when the city became the property of Lipski family. In 18th century the town began to be settled by Jews, who later gradually became to be the dominant national group among the total population. It is worth noting that in 1793–1811 Błaszki stood out in the Kalisz department because of its percentage of the men of religion of Moses. At the same time in Opatówek and Staw, situated near the town, there were no Jews. Jews dealt with craft and trade, which was the main source of supply for the cities around the Błaszki. Jewish population lived mainly in wooden houses, which were situated around the rectangular market. At the beginning the people organized 10 fairs per year, but since the mid-19th century they organized only 6. There were Sunday's fairs as well, that were the place of cloth, horses, cattle, corn, seeds and eggs trading. Jewish artisans were involved in weaving, tanning, linening and agriculture. Jewish community showed an interest in the functioning the Jewish municipality that existed in the mid-18th century. In the thirties of the 18th century Błaszki had its own synagogue. Twenty years later the shelter for the poor Jews was created. However, both the majority of manufacturing industries and the limited employment opportunities in agriculture caused that a significant part of the Jews lived in extreme poverty. Emerging crises in agriculture and the epidemic affected the increase in mortality among the men of religion of Moses.

¹¹³ W. Puś, *Żydzi w Łodzi...*, s. 14.